

Голота. Рівновага

КУПИТИ

Про книгу

До вибраних творів класика української літератури В.Винни-ченка (1880 - 1951) увійшли повість «Голота» та роман з життя політичної еміграції «Рівновага», в яких автор гостро і правдиво порушує соціально-політичні й моральні проблеми сучасної йому історичної доби.

Книга призначена для широкого кола читачів.

Для оформлення обкладинки книжки використано автограф В.Винниченка та написану ним картину.

В. Винниченко

*Голота
Рівновага*

**Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка
Національної академії наук України**

Українська Вільна Академія Наук у США

Володимир Винниченко

**ГОЛОТА.
(повість)**

**РІВНОВАГА
(роман)**

Київ
«САКЦЕНТ ПЛЮС»
2025

УДК 821.161.2-311.6-32(02.034)
В45

Текст друкується за виданням: Винниченко В.
Твори. — К.: Кооперативне видавництво «РУХ», 1930. — Т. 12;
Винниченко В. Твори. — Київ–Відень, 1919. — Т. 6.

Упорядкування, примітки та коментарі
Сергія Гальченка

Винниченко Володимир

В45 Голота (повість). Рівновага (роман) / Упоряд., прим. та комент.
С.Гальченка; Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України; Укр.
Вільна Акад. Наук у США. — К.: Сакцент Плюс, 2025.
ISBN 978-617-95437-6-0

До вибраних творів класика української літератури В.Винниченка (1880–1951) увійшли повість «Голота» та роман з життя політичної еміграції «Рівновага», в яких автор гостро і правдиво порушує соціально-політичні й моральні проблеми сучасної йому історичної доби.

Книга призначена для широкого кола читачів.

Для оформлення обкладинки книжки використано автограф В.Винниченка та написану ним картину.

УДК 821.161.2-311.6-32(02.034)

© Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН
України, 2025
© Гальченко С., упор., прим. та комент. 2025
© Чичик О., дизайн обкладинки, 2025
© «Сакцент Плюс», оформлення, видання, 2025

ISBN 978-617-95437-6-0

ГОЛОТА

(повість)

I

Балачка потроху, як той огонь без палива, затихла; всі замовкли і, наче прислухаючись до жалібного вітру в димарі, дивились на червоне світло полум'я з грубки-лежанки. В великій цій брудній хаті, що недурно звалася «чорною скарбовою кухнею», було вогко, холодно і занадто незатишно; пахтіло чимсь кислим — чи то намоклим кожухом, чи то старою капустою, чи то застрілими онучами. У вечірній тьмі, яку розбивало червоне світло полум'я з лежанки та жовтенький світ від невеличкої керосинової лампочки, з розбитим і заліпленим жовтим папером склом, плавав синій дим, наче хмари попід стелею, і гостро щипав у носі й за очі. Занадто вже незатишна була ця «кімната». Всякому видно було, що тут жили люди, яким не до затишку, що цю «кімнату» призначено не до бенкетів, не до втіх, а до захисту в негоду, щоб де було їсти і спати тоді, як не було «скарбової» роботи. До цього ж тут було все, що треба. Щоб спекти хліба, була здоровенна з пузатим комином піч, яка починалась від дверей і займала мало не всю стіну; вздовж неї тяглася довжелезна лежанка з двома вмурованими казанами, в яких варився для цих людей «кандьор» і брудна юшка, яку тільки зі звички звали «борщем»; вздовж стіни, що проти дверей, стояв довгий, нічим не вкритий стіл та довгі лави. Для спання од печі до стіни тягся довгий, широкий піл, на якому було накидано жужмом усякого шмаття. Угорі була стеля; знизу — чорна земляна долівка; в одній стіні — двері, в других — три-чотири дірки, що мусили бути вікнами.

Було тихо й сумно. По зеленкуватих шибках бив і шелестів дощ, наче хто знадвору посував по них віником; гудів вітер та десь далеко глухо гавкала собака, одноманітно, рівно, без злости й захоплення вигукуючи: гав! гав! гав!..

— А чи не можна б там скоріше з вашою вечерею?— раптом промовив з переднього кутка Трохим своїм похмурим, задушеним голосом і злегка повернув голову до печі. Очі йому, як і раз у раз, дивились убік; тонкі сині губи, з ріденькими невеликими вусами, були тісно зложені, і з усього худого, гострого обличчя його, кольору

мідяного п'ятака, з густим ряботинням, виявлялась здержана, зла нетерплячка.

— Бо йому вже на музики час іти!— роблено-байдуже, з захованою посмішкою додав Андрій, лежачи скраю на полу, спершись на лікоть і похитуючи ногою в чоботі «бутилкою». Трохим тільки мовчки блиснув на нього своїми чорними, гострими, як дві голки, очима і знов зупинив свій погляд десь у кутку на полу.

— Всти-и-гне!— байдуже, не озираючись, промовила Килина і, втерши руки об поли, взяла з лави велику, як лопата, дерев'яну ложку — полоник — і почала мішати в казані, з якого клубками виходила пара.

— Подай сіль, Маринко!— додала вона, не повертаючи голови.

Маринка покинула совати в грубку соломі, що купою лежала перед лежанкою, і кинулась до лави. Схопивши сіль у чорній, з одбитим краєм, ринці, вона повернулась, і поспішаючись понесла її Килині, — але, спіткнувшись на півдорозі, махнула рукою і простяглась на долівці, далеко одкинувши від себе ринку, що розлетілась на черепки. Не встаючи зовсім на ноги, вона підняла своє худе, бліде личко з маленькими очима, в яких і так завше світився страх, а тепер дивився цілий жах, і мовчки, піднявши злякано брови, стала дивитись на Килину. Та ж, тільки безсило пустивши руки вздовж тіла, озирнула її, стиснула плечима і, чи то з жалем, чи то з незадоволенням, промовила:

— Чи ти з розумом, дівчино? Летить, женеться, наче її хто в шию штовха...

Маринка все так же мовчки, не зводячи широко розплющених очей, дивилась на неї. Килина ще раз стиснула плечима і, поклавши ложку на лежанку, почала збирати розсипану сіль, а Маринка одповзла до лежанки й почала совати в грубу соломі.

— Що, посіяла?— добродушно всміхаючись, промовив дід Юхим, підходячи до лежанки з своєю, набитою тютюном, закоптілою й обмотаною посередині дротом, люлькою.— Не жалієш панської соли, га?— присідаючи до грубки і дивлячись на Маринку своїми, ще молодими, карими очима, під якими висіли два зморщені міхурчики, спитався він. Огонь заграв на круглій лисині і сивуватій бороді, з закуреними тютюном жовто-зеленими вусами, на рівному тонкому носі і, перескочивши з нього, облив своїм жовто-червоним кольором

невеличке, худе тільки Маринки в якійсь подраній, великій кохтині, з босими, брудними, синіми й порепаними ногами, з дитячими ще руками. Вона, як винна, боязко всміхнулась і трохи відсунулась, даючи місце Юхимові.

— Дарма, дарма... сиди... вари... Я ось тільки люльку запалю та й тікатиму...— вибираючи соломинку, промовив він своїм гунявим голосом. (Як він говорив, то здавалось, ніби він попав у хату, повну димом, і позатулював собі ніздрі. Крім того, «к» він зовсім не вимовляв; скоро доходив до цієї літери, так його наче хто за язик шарпав у той мент.) Соломинка знайшлась. Запаливши її, він підніс до люльки і, притоптуючи тютюн коротким, з покаліченим нігтем, пальцем, почав напружено й пильно смоктати. І смоктав він так старанно, так голосно, що дехто аж задивився на нього; навіть Килина, повернувши свою горду, темно-русу голову, з поважно серйозними, сірими очима, дивилась згори на люльку. Тільки Трохим у своєму кутку «під богами» та ті, що спали, або так собі лежали на обгорнутому напівтьмою полу, не рухались і не звертали на нього уваги.

— Горить, а?— смокнувши востаннє, звернувся дід до Маринки і ласкаво простяг до її голови руку. Але Маринка злякано одхилилась і, мов захищаючись, підняла лікоть.

— То чого ти, дурненька!— усміхнувся він.— Я погладити тебе хотів, а ти боїшся... Злякана!— підводячись, сказав він до Килини. Та махнула безнадійно рукою.

— Я вам кажу — таке затуркане, таке залякане,— промовила вона з жалем,— що аж сумно дивитись. Уже от скільки я тут... уже от з півроку... ніколи їй нічого... і пальцем не торкнула. А от... боїться та й годі. Чисто, як те цуценя...

— Тут її Горпина, що перед тобою була, дуже била. Та що хочеш?.. Без батька, без матері, яке вже воно буде. Пожаліти — то мало хто догадається, а штовхнути — нікому не важко. Да-а. Сироті у наймах не весьолая припорція...

— Та то вона Трохима так боїться!— гукнув з полу Андрій своїм дзвінким, молодим голосом.— Він її свататиме, як виросте. Боїться, щоб не ревнував...

Дід Юхим мовчки глянув на нього й поволі одійшов до столу, позиркуючи мимохіть на Трохима, який, зачувши своє ім'я, хутко обвів усіх очима і знов, тарабанячи пальцями по столі, став дивитись на піл.

— Щипає він тебе?— моргаючи в той бік, де лежав Андрій, усміхнувся Юхим, звертаючись до Трохима.

— Хай скавучить, не вкусить!— похмуро всміхнувшись, бовкнув той, не підводячи очей.

— Х-м... Не вкусить...— прогунявив роздумливо Юхим.— А як укусить?.. Скавучить, скавучить та й гризне... А?..

— Та й дивно було б, якби не погризлись!— умить озираючись до них, незадоволено промовила Килина.— Старі, а ще й собі...

— Хе-хе-хе!..— весело засміявся Юхим, одхиляючи трохи назад свою лису голову.

— Та їй-богу! Наче малі: підцьковують, та й підцьковують!

— Та хай поб'ються, дурна!— скрикнув Юхим.— Чоловік тоді й живе, коли б'ється...

— Еге! — «тоді й живе»...

— Атож! І кров горить, і думка літає!.. Хоч видно, що чоловік... Я, як був молодим, так не було того тижня, щоб не бився з кимсь. А тепер хоча на других подивитись...

У цей мент на дворі біля хати зачувся якийсь сміх, гомін, тупотіння ніг, яке незабаром перейшло до дверей, а там і в сіни.

— Мабуть, Софійка з хлопцями з села вертаються...— прислухавшись, промовив Юхим і, позіхнувши, почав довбатись у люльці.

— А ге-ей! Приймайте гостей!— голосно, весело залунало в сінях. Двері розчинились і в хату спершу влетів сивий великий клубок морозу, за ним сірий пес Тікай, а вже за Тікаєм, регочучись, перебиваючи одно одного, засапавшись, вбігли Софійка, Кіндрат і Гриць.

— А ви вже вечерю?— озираючись на всі боки, заговорила швидко-весело Софійка, на ходу розв'язуючи велику хустку й підбігаючи до полу.— А тут сплять? Ой, матінко! Сьогодні неділя, а вони сплять!.. А в панів, Господи, гостей, госте-ей!.. Некипажів тих повен двір, як на ярманку!.. А комнати аж горять!.. Варять, печуть... Таке там на білій кухні, аж страх!.. А нас і не кличуть!.. Усі кучери на тій кухні, а до нас

— чортові задаваки — й не плюне ні один... Пхи!.. Чорт їх бери!.. Ми й так погуляли! А знаєш, Кирино, що нам було на селі?.. Цить, Грицю, не кажи... Хай покортить!..

Зроду жвава, вона сьогодні була ще жвавіша, якимось нервово жвава. Краплини дощу блищали на її довгих, білявих віях, на бровах, на повних, рум'яних від холоду щоках, густо засіяних, надто коло носа, ластовинням, одблискували й наче сміялись разом із її синіми вузькими довгими очима, разом з губами, які якимось так високо підіймались, що видно було не тільки рівні білі зуби, але й червоні ясна. Але це було навіть мило в неї. Скинувши дрантиву, стару, пожовклу свиту, вона раптом вистрибнула на піл і почала шарпати й тягати якусь людину, що лежала, прикрившись кожухом. Людина заворушилась, захрипіла і глухо закашлялась, підскакуючи й соваючи ногами.

— Ой! Це дядько Панас!— зареготалась Софійка і, перескочивши через нього, нахилилась над якоюсь чорною кучею свиток, з-під якої вже давно чулось придушене шепотіння й хихикання, і почала давити її руками. З-під кучі визирнула голова з невеличкими вусами і, озирнувшись навкруги, зупинилась на Софійці.

— А тобі чого?— хрипло спитала голова.

— А до вас! Приймете? Чи вам і без мене тісно?

— Та нащо ж свиту тягнеш? Ти!.. Софійко! Та ні!.. А диви!.. Тю, дурна!..

— Сьогодні неділя! Не можна спати!— тягнувши за свиту, серйозно відмовила вона, але в цей мент свита вирвалась і Софійка, поточившись, захиталась і з веселим сміхом упала на якусь жіночу постать, що лежала, тісно обнявшись з хазяїном голови. Перекотившись через неї, вона лягла між ними й почала жартівливо обнімати парубка. Але, глянувши якимось до столу, де щось живо оповідав Гриць, вона раптом стурбовано схопилась, зстрибнула з полу додолу так, що аж загуло, і, підбігши до Гриця, стала пильно прислухатись до його мови. Гриць, звертаючись здебільшого до Трохима або до діда Юхима, щось весело оповідав, голосно своїм звичаєм регочучись і закидаючись усім великим своїм станом назад. Чорний чуб його, рівно підстрижений на лобі, тоді кудовчився; широке, засмажене сонцем і негодою лице наливалось кров'ю, ніби він

підіймав якусь велику вагу; трохи лупасті очі ховались у зморшках, а з широких грудей, на яких теліпався засмальцьований піджак, голосно, як з величезної порожньої діжки, вилітало: «гу-гу-гу-гу!.. го-го-го-го!..» Біля нього стояв Кіндрат у своєму чудернацькому жупані, якого він купив у старого Хаїма за 20 коп. і який приходився йому станом якраз нижче сутулих плечей; стояв, заклавши руки за спину під полами свого жупана і, виставляючи до світла зелену плисову жилетку з перламутровими гудзиками, всміхався своєю тихою, добродушною усмішкою. Правда, він завше так усміхався, кого б і що б не слухав; хіба вже бачив сльози або велику лайку, то робився серйозним, тоді його тонкі губи складалися тісно, а довгобразе, прищувате обличчя з довгим гострим носом і маленькими сіренькими очима дивилось пильно, напружено й збентежено. Слухаючи Гриця, він водив очима з Трохима на діда, з діда на Гриця, з того знов на Трохима — хто в той час говорив — і добродушно посміхався. Трохим слухав, не дивлячись ні на кого, з своєю звичайною, скривленою похмурою усмішкою, тарабанячи чорними від бруду й праці пальцями по столі; дід Юхим поблискував своїми молодими в міхурчиках очима і, погладжуючи бороду, іноді перепиняв оповідача. Килина й Маринка порались біля лежанки, а Андрій усе так же лежав на полу й похитував своїм блискучим чоботом.

— Та, брат, як не учепиться до його, а той як не крутне нею, як не заколотиться у хаті!.. Я до їх...

— Та брешеш! От же й брешеш!— раптом перепинила Гриця Софійка, що з якимсь напруженим стурбованням слухала і зараз же, звертаючись то до Трохима, то до діда, хутко заговорила:

— Зовсім не так... Бо він став уперед чіпляться до мене...

— Та я ж кажу?..

— Кажеш, та не так! Він усе хотів, щоб я сама сіла коло його, а мені що? Пхи!.. Удівітельно!..

Гриць, що стояв і, кумедно застигши, дивився на Софійку, як вона говорила, на цьому слові наче прокинувся — спершу зареготався, одкинувшись назад, потім від задоволення кинувся на неї й жартівливо почав душити її, не звертаючи уваги ні на Софійчин веселий крик, ні на увіщання Юхимові, ні навіть на поважне шарпання Кіндрата, що ще ширше всміхався.

— Тю, скажений!— засапавшись вирвалася нарешті Софійка. Кров ударила їй у лице, ніздрі маленького носа ходили ходором, груди хвилювались під синьою, з червоними гудзиками, кохтиною; вся вона невеличка, повна пашіла здоров'ям і життям.

— Та говоріть же хтось!— нетерпляче крикнула від печі Килина.— Почали та й...

— Та коли ж цей... дурмануватий... Ну, та й той... Ну, й почав він чіпляється до мене...

— Хто?— зачулося з полу від розбурханої парочки, що знов укрились свитами й тільки визирали притуленими одна до одної головами.

— «Хто»!— хутко озирнувшись до них і знов повертаючись до всіх, скрикнула Софійка.— Та той же... Цибатий! Задається так, прямо хоч куди. Я, мовляв...

— Іван чи Хведір?..

— Та вжеж Хведір!.. Іван, той нічого... Той плохий собі. А той несеться, як гиндик... Пфа! Я, мовляв, багач, а ви що? Голодрабці!..

— Так і казав?— встроївши на мент у Софію свої дві голки — очі, бовкнув Трохим, знов нахиляючи своє мідяне, подзюбане лице до столу.

— Атож! «Я,— каже,— хазяїн»,— весело скрикнув Гриць.

— «А ви гольтіпаки, голодрабці!»— підхопила Софія.— «Чого, каже, сюди ходите? Забирайтесь на свою окономію!»...

— А ви ж їм що... кісткою в горлі стали?— прогунявив Юхим, знов виймаючи люльку з своїх латаних і перелатаних «бруків», як він називав свої штани, з того часу, як сам пан власноручно виніс і віддав йому їх у вічну власність.

— А я знаю? Каже: «у вас є свої дівчата», а сам до нас чіпляється... Тільки ми прийшли, він став лізти до мене... А мені що? Удівітельно! Мені що багач, що голодрабець — усе одно. Правда? Пхи! Гулять усе одно з ким!..

— Та чого ж ви завелися?— роблено позіхаючи спитав Андрій, сідаючи на полу й пацаючи ногами.— Того, що він багач?

— Ба ні! А того, що він — дурень!

— Тобто хазяйський син та дурень?— муркнув Трохим, дивлячись у стіл і єхидно всміхаючись.

— Го-го-го!— зареготався Гриць.

— Ану, ще на копійку,— зневажливо й холодно всміхаючись, промовив Андрій.

— Тю! Трясця б вам у живіт!— скипіла Килина, нервово встаючи й кидаючи злісно картоплю в макітру.— Ніколи не дадуть договорити! Прямо чорти й більше нічого!

— Гу-гу-гу!— ще голосніше загукав Гриць і навіть з великої втіхи насів на Кіндрата, що добродушно всміхався собі, й почав душити його.

— Грицько! Покинь!— бовкнув Трохим.— Дай, хай говорить...

Гриць зараз же покинув і, навіть обнявши Кіндрата, сів лагідно разом з ним на лаву й промовив до Софійки:

— Ну, говори, удівительна. А то я буду говорити.

— Та сиди краще там!— почулося з полу.— Говори, Софійко!

— Та що говорить? Я йому втерла носа, щоб не задавався, а він... почав битись.

— Е?

— Їй-богу. Як дала йому одкоша, так він зараз же почав щось одному, другому «ши-ши-ши» на вухо. А ті, звісно, кому гроші його милі, почали зачіпати нас... А я на злість... Начхать на самого Хведора й на його гроші. Узяла та й обняла Хомченкового Сидірка. А він, наче скажена собака вкусила його, як схопитися... «Забирайтесь,— каже,— голодрабці!» А я йому: «хоч голодрабці, та не грабили нікого; а хазяйські сини — й не голодрабці, так граблять до голого тіла». Він до мене... А мені що? Пхи!.. Начхать я хотіла! Узяла та й пхнула на всю руку... А він тоді і вдарив. Ну, наші хотіли вступитися, та не дали...

— Насилу, брат, втекли!— скрикнув Гриць.— Прямо... як чорти лізуть...

— А вдарив катюга дуже,— весело додала Софійка, сміючись,— аж досі болить!

— Х-м... Воно раз у раз болить, як б'ють,— іронічно вставив Юхим, набираючи люлькою тютюн із долоні.

— Та-а-к...— потягуючись, устав Андрій з полу і, позіхаючи, підійшов до столу.

— А може, не так?— з веселим задором кинула йому Софійка.

— Не чіпай його, він теж хазяйський син!— муркнув Трохим.

— То що?— здержуючись, зневажливо спитав Андрій. На молодому, вкритому ще ніжним пухом лиці його почав розливатись з-за шиї рум'янець.

— То нічого,— всміхнувся Трохим.

— Битиме?— крутнулась до Андрія Софійка.

— А то пожаліє, думаєш?— зареготався Гриць.— Ого! Хазяйські сини, брат, голодрабців не люблять...

— А ти таки справедливий голодрабець!— зачувся з полу жіночий голос.

— О! Хазяйська дочка обізвалась!

— Хто? Санька — хазяйська дочка?— підняв брови Кіндрат.

— А чим би вона не хазяйська дочка?— встаючи, промовив Юхим.
— Півтори кози на припоні, у запічку квочка на трьох бовтунах, сама взута, аж п'ятками світить... Ще тобі не хазяйка?

— Ой, діду, хто б казав ще!— крикнула Санька.— Бодай уже з такими хазяїнами, як і ви!

— От так!— усміхнувся дід.— А хіба ж я не хазяїн? Хе-хе-хе! За пазухою такого худоби, що й пана Гаврильчука переможу!..

— Ой, Господи!— зітхнула Килина.— Як уже мені в печінках сидить ваша лайка, так і ну його к чорту!

— Нічого, дівко!— присідаючи знов до грубки, заспокоїв її Юхим.— Полаємось та й поб'ємось.

— А вас би першого!

— Мене?

— Та вже не мене...

— Ні! Мені ось що дивно,— озираючи всіх гострим, насмішуватим поглядом, промовив Трохим.— Чого це так — хазяйські сини та по наймах тиняються? У голодрабців хліб одбивають...

— Тобто, синку, «навздогад буряків, щоб дали капусти»?— озирнувся, сидячи, Юхим.— Чи не голодрабці й ми собі, благослови нас, Господи? Хе-хе-хе!..

— Та вже до вас не пішов би позичать,— кинув Андрій.

— У самого багато?

— А багато!

— Диви,— хитнув головою Трохим.

— Може б, і нам ще позичив?

— На вічне оддання?

— Так ти ж — хазяїн!

Андрій повернувся, щоб щось сказати йому, але махнув тільки рукою й підійшов до полу, де порпалась Софійка. Дехто засміявся.

— Ні, він нас і так почаствує,— весело, насмішкувато промовила Софійка, складаючи свою кинуту свиту.— Правда, Андрію?

Андрій нічого не промовив. Рум'янець все більше розливався йому по лиці і вже виразною смужкою доходив до носа і червонив лоба. Тонкі, золотисті брови його все більше хмурились, а верхня, задерта трохи вгору губа почала здригатись. Чисте, молоде, хлопчаче ще обличчя його з ямкою на підборідді і з золотими кінчиками кучерявого, ясно-русого чуба було напружене й збентежене.

— Почаствуєш? А?— засміялась Софійка.

— Од Хведора мало дістала, так ще й від Андрія хочеш?— байдуже промовила Килина від лежанки.

Андрій хутко, пильно подивився на неї, потім звернувся до Софійки й промовив:

— А хочеш, дам зараз на горілку?

— Хочу!

— Та бреше! Не дасть! Задається!— зареготався Гриць.

— Брешу?? Так от же... На!..— палко, гордо крикнув Андрій і, рішуче кинувшись до кишені, витяг гаманець, поколупав у ньому і, витягнувши декілька монет, подав їх Грицеві. Той здивовано подивився на нього, але гроші взяв і зараз же почав рахувати.

— А багато?— зазираючи через плече йому, спитав, підійшовши, Юхим.

— 55 копійок.

— 55? Х-м... Що ж за їх можна вистругати?— замислився дід.— Тільки, значить, понюхати та облизатися?

Андрій знов мовчки розстібнув гаманця і став колупати в йому, але вже не з тим посміхом і запалом, що раніше.

— Скільки там?— похмуро кинув він до Гриця.

— Ха-ха-ха!— зареготався Трохим.— Ховайте скоріше ті, що дав, бо одбере.

Андрій спалахнув і зненависно подивився в той бік, де сидів Трохим.

— Та плюнь на його!— миролюбиво взяв Андрія за лікоть Юхим,— він тільки так собі... дражниться... з тебе... От сядьмо собі тут... О!.. Ти хочеш нас частувати? Х-м... Нас... один, два, три, чотири... одинадцять чи дванадцять чоловіка... півкварти на всіх? Чи по чарці хоч буде? Стій, стій... хіба я кажу, щоб ми всі понапивались, як свинюки? От тобі й маєш. Чарку, другу... от і харашо! Да-а... А коли нема й по чарці, то чи стоїть гроші кидать по-дурному. Так уже карбованця кинь їм межі зуби та й ще прикажи до цього: «Нате, мовляв, та знайте мою ласку!»... О... Оце я розумію. А як, виходить, що тільки, значить, подражнити, дак і заходу жаль.

Дід Юхим пильно скося подивився на Андрія, що знов, хапаючись, колував у гаманці. Вийнявши звідти ще скількись монет, він гордо подав їх Грицеві й додав:

— На всі.

Гриць подивився на Андрія, на Юхима і знов на Андрія, що держав гроші. Потім, усе-таки не зовсім довіряючи, взяв монети і, здвигнувши плечима, озирнувся до Софійки й Кіндрата, що пильнували всього того.

— Не вірять!— моргнувши Андрієві на Гриця, усміхнувся Юхим.

— Та цілого, брат, карбованця дав!— крикнув Гриць, перелічивши гроші. Потім, махнувши у себе над головою кулаком, крутнувся, кинувся до полу й почав хутко одягатись.

— От тобі й хазяйський син!— гукнув він до Трохима з таким виглядом, який ніби говорив: «Я ж тобі казав, який це чоловік!»

Але Трохим тільки міцніше стулив зуби, через що усмішка здавалась тонкою, як кінчик добре виклепаної коси. Гриць одягся і, на ходу підперізуючись, весело побіг із хати.

II

У кухні затихла, потім знов зачалась балачка, але Трохим уже не мішався: він мовчки сидів і постукував пальцями по столі. Зате Андрій якось занадто вже розвеселився: балакав, жартував, ганявся за Софійкою і дзвінко, як хлопчик, реготався на всю хату. А рум'янець ще більше червонив йому щоки і наче визирав з живих очей, які стали ще живіші й блискучіші. Він навіть почав учить Тікаю стояти на задніх лапах, але зараз же покинув і знов завів цілий гармидер із Софійкою.

Солома в грубці спалахнула веселим полум'ям, з казана здіймалася все густіше пара і, лоскочучи роздратований апетит, розходилася по хаті й змішувалася з димом в якийсь особливий, гострий дух. Навіть Тікай не витримав його сили і став пильно дивитись до Килини, замість хвоста ласкаво покручуючи всім задом. Але Килина навіть не помічала його. Вона задумливо, дивлячись кудись за мисник своїми великими, спокійними, як у вола, очима, мішала в казані і, здавалось, нічого не бачила, навіть Андрія, який чогось усе спинявся біля неї й навіть ненароком торкався її поважної дужої постаті. Вона тільки злегка одхилялась і все дивилась за мисник.

А Тікай усе не зводив з неї очей і крутив задом.

— Пішов!.. Ти!..— тихо проганяла його Маринка, махаючи жмутом соломи. Але він нашвидку озирався не неї, ступав убік декілька ступнів і знов уважно дивився вгору до Килини, мов від цієї його пильности залежала вся справа з вечерею.

— Та палицею його,— порадив Кіндрат Маринці, але та несміло глянула на нього і, знов махнувши на Тікаю соломою, повернулася до грубки. Трохим, мов виведений з задуми, подивився на них і, довше зупинившись на Тікаєві, раптом усміхнувся і встав з-за столу. Повернувшись спиною до лежанки, він одломив шматок хліба від крайця, що лежав на столі, і, сховавши в кишеню, підійшов до грубки. Сівши до вогню і піднявши соломку, він прутиком знайшов велику жарину й підкотив її до самого краю грубки. Потім із тою ж мовчазною усмішкою поманив до себе Тікаю і, одломивши декілька невеличких шматків хліба, почав кидати їх тому в рот. Тікай покинув платонічне поглядання вгору й залюбки повернувся до Трохима; з голосним

плямканням роззявляючи рота до шматочків хліба, зручно хапаючи і в один мент ковтаючи їх, він привітно виляв задом і пильнував кожного Трохимового руху.

Софійка й Андрій покинули видирати одно в одного червоний пояс і разом зо всіма стали дивитись на Трохима, який непомітно накрив жарину одним шматочком хліба, другим підняв її і, хутко заліпивши її обома шматочками, кинув Тікаєві. Той аж зубами плямкнув, роззявляючи рота і хапаючи доволі великий шматок. Крутнувши вдячливо задом, він смаковито заплющив одно око і з тріском розкусив хліб, але зараз же голосно завищав, викинув його з рота і з жалібним, болісним скавучанням забігав по хаті.

— Ха-ха-ха!— зареготались з полу.

— Хе-хе-хе!— гуняво засміявся Юхим, з задоволенням слідкуючи за Тікаєм.

А Трохим стояв з прутиком у руці і, не міняючи своєї усмішки, все так же мовчки дивився на пса, що, побігавши, забився під лавку й почав голосно скавучати.

— А тобі собака хату зайняла?— гнівно звернулась Килина до Трохима.— Тебе б вогнем погодувати!

— А думаєш, не годували?— не дивлячись на неї і все-таки однаково всміхаючись, бовкнув він і рушив до столу.

— «Годува-а-ли»!— перекинула його Килина.

— Та ще й як!— раптом озираючись, зиркнув він до неї очима і з такою невимовною злістю зареготався, блиснувши рядом білих зубів, що Килина тільки задивилась на нього, поширивши очі.

— Хе-хе-хе!— піддержав його дід Юхим, слідкуючи за Софійкою, яка нахилилась до Тікає і, ніжно милуючи його, силкувалась утишити його ласкавим голосом.

— Поцілуй його, а він тебе, то будете родичі...— насмішкувато порадив Трохим.

— Ух, ти!— встала і гнівно зміряла його з ніг до голови Софійка.— Чистий вовк!

Довгі сині очі її з довгими білявими віями горіли обуренням і гнівом, а веселі, трохи товсті губи аж побіліли з роздратовання.

— Якби могла, я б тобі показала,— додала вона, нервово одходячи до полу.

— Е, якби ж то!— хитнув ніби сумно головою дід Юхим.— Якби то можна було подужати дужчого за нас! А то горе, що тільки слабшого!..

— А ви теж! Піддражнюють!— кинула до нього Софійка, сідаючи біля Андрія, який знову ліг на піл і ні словом не обізвався на сцену з Тікаєм.

Дід Юхим хотів щось одмовити, але в цю хвилину у сінях зачулось якесь шарудіння, наче хто мацав руками по стіні, потім одчинились двері й до хати вступив прикажчик Халабуда. Не здіймаючи своєї «каракульної» шапки, поважно заклавши ліву руку в кишеню свого зимового теплого піджака, що зверху був покритий чорною шкурою, а правою чистячи своїм звичаєм ніздрі і погладжуючи чорні, кучеряві вуса й коротеньку круглу бороду, він наче вплив у хату. Вузькі, довгі очі його дивились м'яко, добродушно, а все обличчя його з широким носом, з великим ротом, з низеньким лобом, обличчя, яке, здавалось, хтось, узявши ж за одстовбурчені вуха, дуже розтяг та так і залишив, виявляло якусь хитру тихість. Ступивши декілька кроків, він зупинився, понюхав повітря і, хитнувши головою, добродушно сказав:

— Ну, та й воздух же!.. Без сомнення, настоящая фіялка... ха!

— Яка хата, такий і воздух,— спокійно сказала Килина. Не дивлячись на його тихість, як тільки він вступив у хату, всі зразу замовкли й ніби напружились. Трохим насупився, дід Юхим зробився поважніший, Кіндрат стулив губи й одійшов до полу, навіть Софійка втихла й заспокоїлась. На Килиніну відповідь Халабуда тільки мовчки подивився на неї своїми очима, що визирали з-під густих, кучерявих брів, як із-під стріх, і почав гладити вуса й чистити кінчик носа. Потім застав руки назад, нахилив голову, подивився на калоші і, знов підвівши голову, звернувся до хлопців, м'яко вимовляючи:

— Завтра ж... хлопці... той... не забувайте: весь той гній, що перед стайнею, нада вивезти аж геть за Косу Межу.

— Увесь?— бовкнув, не дивлячись на Халабуду, Трохим.

— Єслі мало буде, знайдем ще... Затруднення не будеть...

— Мало?— скрикнув Гриць.— Та там, дай Боже, за два дні перетаскати!

— Ну-ну, повідім, повідім... Ну, а той... як його... мм...

Він наче забув і, знов нахиливши голову, став пригадувати.

— Ага! Килино! Ганна, кажись, одходить скоро. Место ослобоняється. Може, стала б?

— Це прачкою на білу кухню?— спитала Килина.

Андрій гостро глянув на Халабуду, потім на Килину і прудко перебіг по всіх очима. І помітно було, як по цих Халабудиних словах усі якось надто пильно стали прислухатись і дивитись на Килину.

— Да, прачкою...— байдуже водячи очима по стінах, потвердив Халабуда, не дивлячись на Килину й наче мало цікавлячись її відповіддю.

Килина ж нічого не одмовила, а замість того підійшла до мисника й почала виймати миски, ложки й готувати до вечері.

— Ну, що ж ти?— пильно роздивляючись на сволоки в стелі, спитав він.

— Не хочу!— твердо й рішуче промовила Килина, поважно проходячи повз нього з мисками в руках і спокійно дивлячись йому в лице, яке зосталось таким же байдужим і тихим, тільки очі пильно подивились на неї та губи якось втягнулись у рот.

— Як знаєш...— м'яко сказав він і, погладивши вуса, повернувся й, не поспішаючи, вийшов із хати. За ним прожогом вискочив і Тікай, який давно уже ждав цього, крутячись біля дверей. І знов Андрій помітив, що не він один з напруженням ждав її одповіді, але й усі, навіть Трохим, який аж подержав на ній свій занепокоєний, похмурий погляд.

Але не встигла ще Софійка вихопитись на середину хати і, хутко повертаючись до всіх, виляти добре Халабуду, як у вікно біля мисника щось раптом застукало і стихло. Всі замовкли.

— Килино!— зачувся знадвору Халабудин голос.— Я забил тебе ще сказати щось. Вийди сюди на минуту... Скареї!

— Ще «скарей»,— прошепотіла, надувши губи, Софійка.— Удівітельно! Знаємо, що ти забув... Не ходи, Килино!— звернулась вона до Килини, але та, загадково якось усміхаючись, нічого не одповідаючи, спокійно стягла з жердки свиту, накинула її собі на голову й вийшла з хати.

— Та-а-к...— прогунявив Юхим, спльовуючи вбік і перекладаючи люльку з одного кутка рота в другий.— Хоч так, бабо, сядь, хоч так, а

все-таки сядь... Чи на чорній, чи на білій кухні будеш, а моїх, мовляв, рук не минеш... Хе-хе-хе... Да-а...

Дід Юхим похитав головою і скося подивився на Андрія. Той з занадто байдужим виглядом, підвівши голову, ходив від лежанки до столу, заклавши руки в кишені піджака й тихо посвистуючи. Тільки на щоках йому грав виразний рум'янець.

— А як думаєте, діду,— кривлячи губи в усмішку, спитав Трохим. — Хто кого обманить: чи вона Халабуду, чи Халабуда її?

Андрій блиснув на нього очима й ще дужче почервонів.

— Хто кого?— роздумливо перепитав Юхим.— Як тобі сказати?— Вона дівка... одно слово... молодець... О!.. Він тоже... не жменею кашу їсть... Тихенький собі, а спідтишка мішки рве... О... А хто обманить, то вже не звесно... Да-а... А Андрій зівка дає, то тоже правда!— умить додав він і подивився на Андрія, що по цій мові, подивившись на діда, зупинився, почервонів, криво ніяково всміхнувся і, не знаючи, певне, що сказати, одійшов і сів на піл.

— Їй-богу зівка дає...— повторив Юхим.— З дівкою так не можна... Дівка... Що дівка?.. Одно слово — жінчина і більше нічого... Просто баба. А баба, як не крути, все до свого кутка моститься... А Килина аж дрижить, щоб хазяйкою стати... Ге! Це дівка не дурна, е-е, не дурна-а... Її обманить — не з гори побігти...

Дід Юхим з задоволенням досмоктав люльку і, циркнувши, плюнув крізь зуби.

— Килина не така... не дасть себе обманити,— якось тихо промовила Софійка, задумливо дивлячись кудись через світло лямпочки, широко розплющивши сині очі. Усмішка її щезла з повних губ, рум'янець кудись пропав, уся вона притихла, якось зігнулась, прив'яла. Стало тихо. Було чути, як лопотів дощ по шибках, як клетотів кандьор у казані, але знадвору не доходило ніякого гомону. Маринка почистила всю картоплю і прибрала на лаві, згортаючи лушпайки в цебер; на полу ледве чулось шепотіння; гудів вітер.

— Так-так...— зітхнув Юхим.— Всякому своє. Той за шматок хліба б'ється, той за хату, бо хліб уже є, а той уже за гарною дівчиною, бо й хата є; а той ще чого...

У сінях зачулась голосна балачка, сміх, тупотня ніг.

— О! Здається, вже й Гриць вернувся!— промовив Кіндрат.— Скорі!

— Е!.. Він по горілку, як на крилах!— усміхнувся Юхим, дивлячись на двері, в яких справді з'явився Гриць.— До цього його мама родила...

— Що!— зараз же закричав той, вступаючи в хату. Ще не ковтнули язиків?.. Софійко! Сип вечерю, будем гулять!

І по цьому він якось велично вийняв з-за пазухи дві пляшки «монопольки» і, люб'язно обтерши їх світою, поставив на стіл. Поставивши, весело озирнувся й подивився навкруги. Але всі якось мало звернули уваги на горілку. Дід Юхим тільки трохи подержав на ній свій погляд і зараз же перевів очі на Килину, що з тою ж таємничою усмішкою роздягалась біля жердки. Трохим теж зиркнув і знов похнюпився. Софійка сиділа задумливо. Андрій червоний знов ходив по хаті.

— Що таке?— здивовано підняв брови Гриць.— Побились чи що?

Ніхто нічого не одмовив йому.

— За прачку на білу кухню кличе,— промовила Килина, підходячи до столу й усміхаючись.— По сім рублів у місяць на їхній одязі...

— По сім?— скрикнула Санька і, схопившись із полу, зстрибнула додолу. Кохтина на грудях у неї була розстібнута і видно було смугляве тіло; чорне волосся розкудовчилось і пасмами спадало на смугляве лице з дуже загостреним підборіддям, з загостреним носом, з загостреними губами і гострими карими очима. Хутко підбігши до Килини, вона напівздивовано, напівзадрісно сплеснула руками й озирнулась на всіх.

— Застібнись!— коротко кинула їй Софійка, показуючи головою на груди. Санька трохи змішалась і почала застібатись.

— Ну, а ти ж що?— застібаючись, глянула вона на Килину, яка з тим же таки виглядом спокійно змिताла рукою крихти хліба зі столу...

— Нічого...

— Як «нічого»?

— Так...

— Вона ще поторгується!— бовкнув Трохим, дивлячись на свої пальці, що тарабанили по столі.

Андрій раптом зупинився, озирнувся до Трохима й хотів щось сказати, але знов шарпнувся всім тілом і заходив по хаті.

Килина ж нічого не сказала, наче не чула, й одійшла до мисника.

— Та скажіть же, що тут таке?— запитав Гриць.— Хто сім рублів!? За віщо?

— Х-м... За віщо?— усміхнувся Юхим.— За роботу!

— Та за яку?

Всі засміялись.

— Йди, я тобі скажу,— зачулось із полу.

— Он тобі Петрик скаже, він знає...— хитнув головою Юхим і глянув на Саньку, яка занадто пильно почала обтрусювати поділ спідниці. Гриць широко розплющив очі, подивився на піл, на Саньку і вмить просіяв весь.

— А-а? Гу-у-гу-гу!— зареготався він.— Та бре?

— От тобі й «бре»!

— Халабуда?

— Атож?

— Го-о-го-го!!

Всім спершу якось ніяково, а потім дуже весело стало. Почались доволі скромні жарти, приказки, вигадки. Стягли з полу Петрика, збудили на печі Савку, навіть хотіли чіпачь дядька Панаса, та Юхим не дав. Поки Санька й Килина, пораючись біля лежанки, готували вечерю, Петрик став серед хати і, химерно вип'явши вперед живіт і погладжуючи кінчик носа, почав «приставлять» Халабуду. Сам невеличкий, чорненький, з кирпатим куцим носом і товстими, як у орапа, губами, він досить правдиво передражнявав прикажчика й до того іноді живо вдавав його голос і вирази, що навіть Маринка не здержувалась, забувала свій страх і вибухала голосним, дитячим сміхом. Правда, вона зараз же змовкала й несміло дивилась на Килину, але та, здавалось, мало що чула й бачила. Напружено щось думаючи, але поважно, не хапаючись, з м'якими рухами, вона ходила біля казана й тільки іноді позирала до столу своїми великими розумними сірими очима. Навіть Савка, той Савка, що раз у раз ходив з таким виглядом, ніби його тільки що збудили, круглопикий, з засмаженими бронзовими щоками, байдужий до всього, крім їжі та сну, навіть Савка, слухаючи Петрика, широко розпинав рота в усмішку й мимоволі вибухав іноді голосним уривком «ги-и!». А Андрієві наче веселіше за всіх було. Рум'янець виразно червонив йому щоки й наче цвів під золотистим

пухом; молоде обличчя з ямкою на підборідді й трохи піднятою верхньою губою раз у раз дрижало від нервового голосного сміху; рухи були швидкі, напружені. Дід Юхим пихкав люлькою, чвиркав крізь зуби й весело бігав по хаті живими очима; Кіндрат застиг у добродушному посміху; тільки Трохим сидів мовчки, похмуро позираючи іноді до печі гострим, понурим поглядом.

— Та сипте руками там!— умить повернувся Петрик до Килини й Саньки.— А то Гриць так пече очима пляшки, що й горілку випече!

Потім знов, не слухаючи відповіді, повернувся до столу, заклав руки назад і, дивлячись на ноги, промовив:

— М-м... Грицько Товстогуб... Там ослобоняється місце громадського свинопаса... Желаєш?

Грицько Товстогуб аж покотився від задоволення і вже хотів насісти всім своїм тілом на Петрика, коли в цей мент од печі рушила Санька з мискою кандьору в обох руках, і Гриць мусив поступитись.

— Со страхом при-и-ступі-і-ть!— проспівав Петрик, слідкуючи за тихою, обережною ходою Саньки; потім, щось згадавши, кинувся до столу, схопив пляшки, поставив їх собі на голову й почав поважно ходити по хаті.

— Ги!— вирвалось у Савки, якому взагалі не в натурі було спокійно дивитись на їжу, а тут ще й горілка.

— Ану! Здурів!— обурилась Санька:— Найшов забавку!

— Дай сюди!— кинувся на нього Гриць і, однявши пляшки, одну сховав у кишеню, а другу почав бити дном об долоню. За третім разом затичка вискочила.

— Ну, будіть дядька Панаса,— промовила Килина, ставлячи другу миску на стіл і розкладаючи перед кожним ложки. Дядько Панас підвівся, почухавсь і почав злазити з полу.

— Виспались, дядьку?— спиталась Софія.

— Е!— махнув рукою Панас, ніби хотів сказати: «який там уже сон», але зараз же схопився за груди і хрипко, надовго закашлявся. Всі якось трохи притихли, слухаючи його кашель, який не хутко скінчився. Утершись і оддыхавши, Панас підійшов до столу й сів поруч Юхима, який посунувся трохи по лаві. Рідке, якесь сіре волосся звисало йому на жовте, худе обличчя з випнутими щелепами, з рідкою цапиною борідкою; очі між густих зморщок, з червоними жилками на баньках,

дивились мутно, в'яло; з болісно зложеного рота виходило хрипке дихання.

— Та хіба за такими мерзавцями заснеш...— з серйозним виглядом промовив Петрик.— Як на єврейським весіллі всьо рамно!

— Ух, ти хороший!— кинула до нього Санька, ласкаво дивлячись на нього своїми гострими очима, які в ті хвилини, коли вона говорила з ним, ставали ніби м'якші. І вся вона тоді ставала навіть краща: здавалось, гостре підборіддя закруглялось, тонкі губи ставали повніші, ніс притуплявся, смугляві щоки червонились кров'ю, а в голосі щезала та жорстокість, сухість, з якими вона говорила до всіх, і з'являлась якась тепла м'якість.

— Благослови о-о-тче-е!— раптом загудів Гриць, піднімаючи пляшку й наливаючи в зеленувату, опецькувату чарку горілки, і сам перший весело засміявся.

— Благословля-я-ю тебе струпом на всю го-о-олову-у!— козлячим голосом одмовив йому Петрик, допомагаючи Кіндратові присунути довгу лаву до столу.

— От чорти!— засміялась Санька за всіма.

Першу чарку піднесли дідові Юхимові. Він узяв її, подивився на всіх, хитнув головою і тихо перехилив у рот. Заплющившись, ковтнув, смаковито, з задоволенням крекнув і почав їсти кандьор. Другу піднесли Панасові. Він також мовчки взяв, байдуже випив і, поставивши чарку на стіл, теж узявся за ложку. Килина спершу одмовилась, але зараз же, всміхнувшись, попросила і зважливо випила. Санька «запишалась» і почала теж одмовлятись, але, як її попрохали, несміло взяла і, кривлячись, почала «пригублювати», щоразу вертаючи недопиту чарку. Але її припрохували й вона ще «пригублювала». Так «пригублюючи» й випила всю. Навпаки, Софійка весело хитнула головою, крикнула всім «на здоров'я» і одразу всю чарку хильнула й навіть не скривилась. Не проминули й Маринки, яка сиділа між Санькою та Софійкою, і сказали їй випити. Вона покірливо взяла чарку, несміло всміхнулась і разом потягнула в себе всю чарку. Ковтнувши, дуже скривилась, закашлялась і соромливо глянула на всіх очима, в яких аж сльози виступили. Щодо хлопців, то певно, що вони одмовлялись. Але коли дійшла черга до Трохима, він тільки скося глянув на чарку й холодно муркнув:

— Не хочу!

— Не хочеш?— скрикнув здивовано Гриць, держачи чарку; а Савка аж зупинив на півдорозі до рота ложку з кандьором і широко витріщив очі на Трохима.

— А не хоче, то й не треба!.. Нам більше буде!— сухо промовив Андрій.

— Давай!— умить простяг руку за чаркою Трохим і, всміхаючись своєю чудною усмішкою, додав:

— Я й забув, що Андрій заручини справляє... Дай, Боже, щастя молодим!— і аж зубами клацнув об чарку, випиваючи горілку. Андрій почервонів, дехто всміхнувся, декому ніяково стало, а Килина мовчки подивилась на Трохима і, знов потягшись ложкою до миски, сказала, всміхаючись:

— Правда, що вовк!

Затихли; тільки чути було плямкання, стук ложок об миски, іноді голосне сякання та тяжке сопіння Савки, який з напруженою увагою й обережністю носив ложку від миски до рота, піддержуючи її шматком хліба.

— Ану!— хитнув Юхим Грицеві головою, підморгуючи до пляшки.

Знов заходила пляшка по руках, знов Санька почала «пригублювати», знов Петрик, схиливши по-баб'ячи голову на руку, почав жалібним голосом приговорювати до чарки, знов Килина одважно простягла руку за горілкою і з придушеною огидливістю випила її. І знов Маринка покірливо ковтнула, але вже не закашлялась, тільки на всьому її худенькому личку виступив рум'янець та очі зробились сміливіші й веселіші. Але розмова все зривалась: почне хто-небудь, другий додасть — і знов замовкнуть. Почали по третій. Але Килина вже не змогла більше й одмовилась. Санька ще більше «запишалась», але «пригубила» й третю. А Маринці знов сказали випити, і хоча дехто вступився за неї, але Гриць із веселим сміхом, з допомогою Трохима таки досягли свого й Маринка випила. Почали й другу «півкварти».

— Да-а...— протягнув задоволено дід Юхим, витираючи долонею вуса,— от, і не думаючи, випили. Люди полаялись, а ми поживились. От тако воно й повсігда. Здається, погано лаяться, а з лайки й добре вийшло. От і припорція! Да-а... Так воно на світі вже з давніх-давен

ведеться: що одному погано, то другому добре. Ну, ще по одній, та й спочинемо.

За кожною чаркою Трохим насмішкувато дивився на Андрія й неодмінно щось приговорював. Кров ударила йому в лице, й воно стало ще червоніше, наче добре вишарований об цеглу п'ятак. Чорні маленькі очі його заблищали гострим вогнем, усмішка ставала все тоншою, уїдливішою.

— Пиймо хазяйську горілку!— промовив він, простягаючи руку за чаркою.— Вони з нас пили!

Андрій глянув на нього.

— А я з тебе пив?— тихо спитав він.

— Ти? Ну, тобі б то я ще й не піддався б!..

— Так чого ж ти чіпляєшся до мене? Чого ти хочеш од мене?

— Нічого я од тебе не хочу.

— Ні, слухай, Трохиме,— спираючи ложку на край миски, заговорив раптом дрижачим, але щирим, миролюбивим голосом Андрій.— Я вже давно збираюсь тобі сказати. Та й усім. Що я вам зробив?.. Що я тобі... чим я тобі... Підожди, дай я скажу. Ти раз у раз чіпляєшся до мене. Чи я тобі поперек дороги став?.. Чи зло яке зробив кому? Усі... наче я якийсь... чужий. А я б хотів... Ох!

Він махнув рукою й одвернув трохи голову вбік. Очі йому від горілки й від зворушення блищали, верхня губа нервово здригалась, підборіддя з ямкою й золотистим блискучим пухом почало тремтіти.

— Ану, заплач!— метнувши в нього поглядом і всміхаючись, кинув Трохим.

— Ну, й заплачу, то що?.. Я до вас, як до братів, зо всіма хотів би жити... Трохим каже «хліб одбиває». А кому я одбив? Га?

— Та що там?.. Та плюнь! Ех!— промовив Грицько також зворушено.— Що було... то... Ет, що там! Ніхто тобі нічого, як і зо всіма...

Але в цей мент Гриців погляд упав на Петрика, який, смішно витягнувши губи вниз і кліпаючи очима, уявляв, що збирається заплакати. І Гриць весело зареготався.

Килина мовчки сиділа й дивилась на кульку з хліба, качаючи її пальцем по столі. Довгі, темні вії закрили їй очі й кидали невеличку тінь на чисті ніжні щоки, на яких якраз посередині червоніли два

невеличкі, завбільшки в дві копійки, рум'янці. Софія задумливо носила ложку од миски до рота і, не кліпаючи, дивилась навпроти кудись через голову Юхимові, що також мовчав і тільки хутко бігав по всіх очима. Тільки Маринка, дядько Панас та Савка, здавалось, мало вважали на балачку, а більше на кандьор.

— А чим я винен, що в мого батька є, а в твого нема?— скрикнув Андрій.

— Та хто тебе винить?— злісно глянув на нього Трохим.— Є, то й чорт тебе бери!.

— Та ти спитай ще, чи є ще в Трохима батько!— всміхнувся дід Юхим.

— Ну, в цього визнаєш,— сказала Санька.— Як чорт той... скільки живе, а що воно, звідки воно — ані словом не похвалиться. Хоч питай, хоч ні...

— Хіба ти порозумнішала б, якби я тобі похвалився, що я й звідки я?
— посміхнувся Трохим, не дивлячись на Саньку.

— «Порозумні-і-шала»,— перекривила його Санька, похитавши головою.— Ох, ти розумний!.. Тільки й зна, щоб укусить когось. Чистий халамидник!.. Не дурно не хоче про себе говорити. Десь багато доброго наробив. Голодрабець!..

Дід Юхим серйозно подивився на неї.

— Це ти... напра-а-сн-о,— протяжно прогунявив він.— Нічого, може, чоловік і не наробив, а ти вже... А що Андрій жаліється, дак я йому скажу одну пісню. Гуляла собі, значить, голота, а багач-дукач йшов мимо та й почав сміятись. Нібито: «гей, за що ж, за що та бідна голота напивається». А вони йому: «а хто з нас, братця, та буде сміятись, того будем бить»! Та й дали таки бобу. О! Не насміхайся. Чоловік, може, горе запиває, щоб і не чути, а той ще сміється... Неприятно!

— А хіба я з тебе сміявся коли?— звернувся Андрій до Трохима, але той як скипів:

— Та чого тобі треба?! Не люблю я вас... дукачів... от і все!

— А горілку їїню любиш?— єхидно вставила Санька.

Трохим раптом заспокоївся і, всміхнувшись, кинув:

— А чого ж? З паршивої вівці хоч вовни клопоть.

— То правда!— згодився Юхим.— «То,— мовляв, батюшко,— вам за упокой, а це таки за здоров'є». Не все те, що ми любимо, дівко, у пригоді стає нам. Бува, що й ворог лютий миліший за батька рідного буває. Так-то, дівко! Дають — хватай, скубуть — тікай!.. А свого не впускай. От тобі й Отче наш...

— Амі-і-нь!— проспівав Петрик.

— Да-а!— хитнув головою Юхим.— Всяке шукає кращого... всяке б'ється за себе. Кажуть, гріх тільки про себе думати. Брехня! Гріх не думати про себе! Поки й світу сонця, все на світі дбало й дбатиме тільки про себе!.. Бо так уже положено. А люди вигадали, що треба себе наслідок ставити. Та натура в один бік тягне, а люди в другий, та й виходить — ні Богові свічка, ні чортові люлька. А якби кожний ще поміг натурі, як розумні люди роблять, то вийшло б не так. А так... поки дурнів, поти й горя. Ех! Якби то кожний умів про себе дбати!

— А ви багато надбали?— ущипнула Санька.

— Я? Ні, небагато. Сиве волосся, лисину та 65 літ. От і все...

— Що ж так мало? Не хотіли більше, чи що?

— Ба хотів, та розуму не було. А як поскубли трохи, то й розуму набрався. Тепер би дбати, та сили нема вже. Ну, вип'ємо чи що?

Панас та дівчата рішуче відмовились. Вони вже й так були напідпитку. Очі всім блищали, щоки зашарілись, рухи стали непевні, а Маринка до того насмілилась, що про щось узялась розпитувати Софійку. Дивилася вона жваво, сміливо, слухала якомсь жадно-пильно, не спускаючи напружених, блискучих очей з оповідача.

Тільки Софійка, нервово сміючись, сама налила собі і з якимсь завзяттям перекинула горілку в рот.

— Чорт його бери! Гулять так гулять! Правда, Килинко?— озирнулась вона на ту. Червоні ясна над білими зубами ще більше червонили її; сині довгі очі горіли, щоки палали.

— Хай говорять люди! Пхи!.. Удівітельно! Гуляй і все!

— Верно!— гукнув Гриць і так бухнув Кіндрата по спині, що той аж хитнувся вперед усім тілом.

Але інші сиділи якомсь невесело й задумливо. Андрій потроху стих, ослаб якомсь, спер голову на руку й дивився кудись мутними очима, поглядаючи іноді на Килину, що не переставала качати кульку; Трохим ще більше насупився.

— Так, т-аа-к,— протягнув, зітхнувши, дід Юхим,— от і все. Тепер уставай, діду, бери свою калаталку та йди стерегти чуже добро...

Він трохи помовчав, потім, іронічно всміхнувшись, почав знов:

— Жив, робив... а для чого жив, нащо робив, то й сам тобі жидівський рабин не скаже. От 65 літ маю, а спитай мене, що я зробив собі? Калаталку. (Він хитнув головою.) А все, що дурний був. Ех, вернись мені літа мої! Ге! Наплював би я тому в вічі, хто сказав би мені, що себе забувати треба, що за свою долю битись — гріх. Я б йому сказав би!..

— Е, діду!— махнула рукою Санька.— Нічого те не допоможе. По правді роби, по правді й буде тобі. От що!..

— То по правді й очі вилізуть,— хрипло промовив Панас, байдуже, в'яло дивлячись поперед себе.

— По правді?— усміхнувся дід.— Ех, дурна ти дівко, мало каші їла. Та знаєш ти, що таке правда? Правда — то отой самий п'ятак: подивись з одного боку — орел; переверни той самий п'ятак на другий бік — буде тобі орешка. От так і правда вся. Що на користь мені, ото й правда, а що на шкоду, то — неправда. А що шкодить одному, то другому на користь. От тобі й правда вся...

— То, виходить, як мені на користь красти, то й красти можна? І по правді буде?

— А тобто є такий чоловік, щоб не вкрав ні разу на віку? Га? Ех, ти! І святий краде. Що то таке — вкрав?.. Узяв те, чого сам не заробив. Правда, інший усе своє життя краде, і добре краде, і живе добре... а другий і погано вкрав, і раз украде — й живе погано. Та то вже біс один, чи мало, чи багато. Е, дівко, дівко. Сидів я й по тюрмах за ту неправду і по́том умивався за правду, а тепер бачу, що тої вашої правди ще й досі не бачив. Що, на мою думку, було правдою, то другим було неправдою; що мені неправдою — то другим правдою. А де вона та одна правда, то, мабуть, і сам чорт її не бачив, бо і в його є своя правда. Правда, дівко, то все одно, як бува, та городська бариня. Подивишся ззаду: рівна, гарна; не ногами йде, а пливе; чепурна, пахуча, — хоч молись до неї! А подивишся спереду — то так тобі зробиться, наче муху ковтнув, їй-богу! А бариня та ж таки одна...

— А то, мабуть, ті барині, що той...— трохи зам'ялась Софійка,— що... як ви колись казали. Ну, як у нас нечесні...

— Та кажи прямо!— гукнув Гриць на всю хату.— Шлюхи та й усе.

— Усякі, усякі. Це я так... для приміру. А там є і шлюхи, і чесні... всякі. Тільки щось чесних тих мало. На мою думку, тих чесних перевишати б усіх на одній гілляці, а пани їх у ручку цілують. От тобі й маєш правду. А шлюхи... що шлюхи? Такі ж люди, як і ми. Живуть собі. Ге! Та ще й як, бува, живуть. Все одно вже, дума собі, не вернуть... ну, так хоч поживу ж!.. Ну, й живе! Такі люди мають собі всякі перепони, або там сором, або щось інше. А тим що?.. Одно — гуляй, та так гуляй, щоб і на старість вистарчило. Ге!.. Котра гарна, та розумна...

— Одну я знав там... Гарна, канальська дівка... от би не гірше нашої Килини, тільки неначе менша й тонша. Так, скажу вам, не жила, а кипіла. Грішми курила, як я тютюном. У шовках уся. А таки ж з нашого брата, з простих: десь, казала, з Полтавської. Да-а! Правда, трохи, бувало, крадькома сумувала. Ну, та без суму і втіха не така солодка. Живуть!.. Хоч і трохи, та добре!..

— То те ж усе правда, що ви казали?..— підвела голову Килина й роблено байдуже позіхнула.

— А мені чого брехати?— спокійно всміхнувся Юхим.— Піди та подивись сама, коли не віриш. А хочеш, то й сама до них пострижись. Гірше не буде. А будеш жити так, як і не присниться ніколи. Хе-хе-хе!

— Мелі-іть!— якось ніяково всміхнулась Килина і, потягнувшись усім своїм дужим, гарним станом, знов нахилила голову і взялась до кульки.

— Е! Послухать діда, то зразу щасливим будеш!— сказала насмішкувато Санька.— Тільки горе, що дід сами досі тільки сторожа при окономії доскочили. А кажуть, що й по тюрмах сиділи, й по світах бували.

Дід усміхнувся.

— Да-а, і по тюрмах сидів, і по світах бував. Та дурного, дівко, в церкві б'ють. Така вже планета дурневі. А якби я з розумом робив, то, може б, і не тинявся б оце по скарбах.

Він трохи помовчав, потім почав знов.

— Да-а... розум — велике діло. Коли б я з розумом крав, то їй по тюрмах не сидів би. Коли хочеш красти, то вже кради так, щоб хоч і в тюрмі посидіти, так уже потім і пожити. Кради в того, хто багато має, а

ще краще, хто сам краде. Украв раз, та гаразд. А на те, що гріх, плюнь. То гріх для того, у кого береш, а коли він сам братиме, то вже не буде гріх...

— А Бог? А правда?— скрикнула Санька.

— Ха-ха-ха!— злісно, терпко зареготався Трохим.— А тобі Бог багато дав, хоч ти свята та Божа?

— То, по-твоєму, вже й Бога немає?

Трохим тільки ще злісніше зареготався.

— Ні, ти, Трохиме, не смійся,— уважно промовив Юхим.— У Бога, брате, треба вірити. Бо наш брат без віри в Бога — одна худоба й більше нічого. Без Бога наш брат — не чоловік. Понімаєш? Ти хоч те візьми: що ти, або я? Худоба та й усе!.. Для чого ти живеш, для чого я... нікоторого понятія нема... Або от наша Маринка! Подивись на неї — ну, для чого вона живе?.. До чого? Навіщо? Залякане, засмоктане. Воно тобі не то що вкрати не посміє, а й за себе постояти не може. Усяке її штовха, усяке її щипа, з роботи не вилазить, голодне, холодне, забите, чорне... кому воно, нащо воно? Собаці, та й то краще, отже, їй-богу, краще: та хоч і виспитьсся, і полежить, і пограєтсся, а ця... вона хоч ласку чию бачила?.. Без батька, без матері, байстря, живе тут собі з милости. А для чого живе воно?

Маринка, що впивалась просто в кожне слово, раптом почервоніла вся, сміливо підняла на діда свої залякані очі і промовила:

— Я тепер уже нікого не буду боятися. Я вже тепер... Я не боюсь...

Дехто здивовано, дехто з усмішкою подивились на неї, а дід Юхим похитав головою й сумно сказав:

— Дівчино, дівчино... Не так тебе били, щоб так ти зразу не забоялася. Це горілка, дівчино, не боїтсся, а не ти...

Маринка хотіла щось сказати, але дід Юхим повернувся до Трохима й заговорив далі:

— Ну, а ти, а я, а ми всі тут? Та ж худоба та й годі! Зранку до вечора, змалечку до сивого волосу тиняєшся по наймах, з роботи не вилазиш, та ще й радий що з голоду не здихаєш. А разом з тим і Маринка, і ти, і я — люди... Понімаєш: не худоба, а люди. О!.. А чого? Бо ти ще Бога маєш. О! А не вір у Бога, й виходить, що ти нікоторої різниці з волом або конякою не маєш. А це вже зовсім... обидно. От багатому — друге діло. Багатому панові Бога не треба. Нащо панові Бог? Йому й так

видно, що він не коняка. Він собі знає й бачить на кожному місці, що він людина, бо живе не так, як худоба. Од того то пани так і не дуже то вірять у Бога. А нашому брату треба вірить, треба держатись за Бога, бо як одірвешся, то й буде: що ти, що віл — усе одно. А віриш, воно якось і терпиться лекше. Все-таки людина, значить, і ти для чогось здався. О!.. Так, Панасе?

Сутулий, жовтий, згорблений Панас трохи підвів свою довгу голову й, ледве дивлячись своїми мутними очима, промовив:

— Коли чоловік має здоров'я, то й щастя має. А загубив здоров...— він не скінчив і глухо закашлявся, похитуючи головою й хапаючись руками за груди. Всі сиділи мовчазні, насуплені, похмурі. Трохим усміхнувся злісно й жорстоко, а Маринка хутко бігала по всіх очима, наче боялась прогавити хоч одно слово.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ